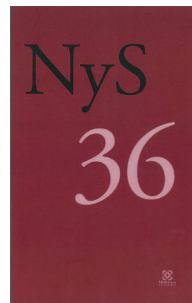

NyS

Titel:	Den kognitive semantiks menneske- og sprogsyn
Forfatter:	Iben Sønderup og Anne Marie Pahuus
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Sprogstudier</i> 36, 2008, s. 38-62
Udgivet af:	Multivers Academic
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfattere

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Den kognitive semantiks menneske- og sprogsyn

IBEN SØNDERUP OG ANNE MARIE PAHUUS

Den kognitive semantik er blevet en disciplin i mange studieretninger på landets højere læreanstalter. På de filosofisk orienterede fag undervises der i den kognitive semantik på en måde, hvor man tager de studerendes kendskab til den formelle logik for givet. På de sprogligt orienterede fag undervises der derimod i kognitiv semantik på en helt anden måde, nemlig som et analyseredskab til især metaforanalyse. Vi har derfor syntes, at der manglede en indføring i den kognitive semantik, som kan bygge bro mellem denne opsplitning af kognitiv semantik i enten filosofisk semantik eller metaforanalyse. Vi håber, det vil fremgå, at opsplitningen mere er et resultat af en historisk betinget fagopdeling end af en saglig arbejdsdeling.

Det overordnede sigte i den kognitive semantik går klart på tværs af de humanistiske fag. Sigtet er, hvis man skal udtrykke det med filosofiens termer, at knytte menneskets erkendelse til dets legemlighed og til dets hverdagslige praksis. Hvorvidt der er tale om et nybrud kan ganske vist diskuteres, idet denne kropslige vending i filosofien kan siges at begynde langt tidligere med den franske fænomenolog Maurice Merleau-Pontys bog fra 1945, *Phénoménologie de la perception* (da. *Kroppens fænomenologi*). Merleau-Ponty søgte ligesom mange andre inden for den fænomenologiske bevægelse at lægge afstand til en bevidsthedsfilosofisk opfattelse af mennesket som et væsen, der står over for verden som en ansamling af genstande. Han mente i stedet, at vores virkelighed skabes gennem en kropslig og sansemæssig kontakt med disse genstande og gennem den kropsligt funderede bearbejdning af indtryk til udtryk. Fra psykologiske studier ved man fx, at vi ikke begynder med at se bestemte farver. Som helt små kan vi kun skelne mellem farvet

og farveløst og først efterhånden mellem kolde og varme nuancer. At blive i stand til at se farver er således ensbetydende med en gradvis forandring i bevidsthedens struktur, en transformation af det mentale felt. Dermed afviser Merleau-Ponty, at der skulle være en én til én-forbindelse mellem ydre stimuli og indre sansedata. Der er netop ikke tale om at oplyse allerede eksisterende data, men derimod er der en slags ødelæggelse af data i det øjeblik, bevidstheden genskaber dem, og de i kraft af vores udlægning reetableres i en ny dimension. Farverne artikuleres som figurer inden for en horisont, som er skabt af vores forhold til verden. Merleau-Ponty undersøger også de forandringer af følelsesmæssig art, der kan påvirke farveforståelsen på den ene side og farvernes betydning for vores forståelse af et rum og dets dybde på den anden side. Alle disse vidt forskellige erfaringsområder – rum, følelse og krop – mødes inden for det, som Merleau-Ponty i forlængelse af filosofen Edmund Husserl kalder menneskets livsverden.

Blandt de førende forskere inden for den kognitive semantik har man da heller ikke været uvidende om, at fænomenologien med Merleau-Ponty har haft de samme kropslige strukturer som sit undersøgelsesfelt. Mark Johnson er én af dem, der eksplicit refererer til Merleau-Ponty. Det er dog ikke introduktionen af den tyske og franske fænomenologi i USA, men derimod den kognitive semantiks egen teoriudvikling, der har haft størst betydning for den amerikanske genopdagelse af kroppens rolle for erkendelsen.

Heller ikke den kognitive semantiks ide om, at de begrebslige matricer er styrende for vores erkendelse, er filosofisk set ny. Den tanke går tilbage til transcendentalfilosofiens grundlægger, Immanuel Kant, der i 1781 udgav *Kritik der reinen Vernunft*. Her vil vi vende tilbage til senere i artiklen. Det nye består i, at den kognitive semantik ønsker at vise, at disse 'matricer' ikke kan forstås alene inden for rammerne af en ahistorisk taksonomi som Kants, men må ses som foranderlige størrelser, der varierer kulturelt. Den transcendentalfilosofiske grundforudsætning – at der er tænkemåder, som forbliver uforandrede og danner grundlag for menneskelig erfaring – lever ganske vist videre i den kognitive semantik i form af en teori om mentale kategoriseringsprocesser, som foretages på baggrund af prototyper – det vender vi tilbage til. Men disse kategoriserings-processer er netop processer og dermed underlagt dynamicitetens vilkår og kan som sådan kun opstå

hos de væsener, som lever i en konkret tid. Mens Kants tænkende menneske stødte på aprioriske vilkår, er den kognitive semantiks menneske til stadighed i færd med at omsætte disse vilkår i sin fortolkning af verden. Den kognitive semantik antager således på en gang, at der findes antropologiske konstanter knyttet til legemligheden, og at der foregår en situationsafhængig produktion af metaforiske udtryk hos den enkelte aktør. Man antager således, at der findes både ahistoriske strukturer og historiske fortolkninger af disse strukturer. Man opfatter metaforer som processuelle og dermed som en erkendelsesmæssig aktivitet, til forskel fra en række klassiske teorier om metaforer som et rent litterært stilistisk virkemiddel. Menneskets erkendelse og perception af sin omverden sker gennem den metaforiske proces, hvor konceptualiseringen er en dynamisk aktivitet, udfoldet som forbindelser mellem mentale rum.

I den kognitive semantik finder man således en kropsligt og emotionelt funderet og en dynamiseret transcendentalfilosofi hvilende på begreber fra Kants *Kritik der Reinen Vernunft*. Det vil sige hvor Kant opstillede et hierarki mellem tænkning, handling og følelser med tænkningen som den afgørende instans for erkendelsens almene karakter, indgår følelserne på lige fod med tænkningen i den kognitive semantiks bud på såvel teoretisk som praktisk erkendelse.

Endnu vigtigere end arven fra Kants transcendentalfilosofi er det dog at se den kognitive semantik som et typisk åndsprodukt af det 20. århundrede i sit forsøg på at finde en tredje vej mellem subjektivismen og objektivismen. Denne vej består i at sige, at der findes et begrænset antal forestillingsstrukturer baseret på globale kropslige erfaringer (objektive strukturer), som på deres side optræder i et større antal kulturelle variationer (subjektive fortolkninger).

Opfattelsen af sprog som en praksis, der fungerer i sociale, politiske og kulturelle sammenhænge, er ikke et særtræk ved kognitiv semantik, men den kognitive semantik kan siges at have formuleret denne tanke uden at semantik dermed reduceres til pragmatik. Der er ingen 'taletursanalyser' i den kognitive semantik. Man interesserer sig altså ikke for informationens vej *mellem* personer; snarere ser man kommunikation som et spørgsmål om, hvordan personer på det rent erkendelsesmæssige eller kognitive plan kan opfatte den betydning, som søges formidlet i talesituationen. Betydningen kan ikke anskues

uafhængigt af den situation, hvori den optræder; betydningen er netop konstitueret af den person, der tolker og forstår, og som dermed finder mening i det sagte. Om denne bevidsthedsafhængige tolkning kan den kognitive semantik sige meget.

Den kognitive semantik har således visse anskuelser til fælles med den kognitive psykologi hos Piaget, der beskrev tilegnelsen af og udviklingen af sproglighed¹. Den kognitive semantik kan dog også ses som en del af en generel udvikling af den række af videnskabelige discipliner, der beskriver forskellige aspekter af kognition. Semantikken inkorporerer her en bred vifte af fakta/data fra andre videnskabelige discipliner, når den søger at klarlægge overensstemmelserne mellem konceptuel tænkning, kropslig erfaring og sproglig struktur.

Semantik er i modsætning til pragmatik en abstrakt måde at forholde sig til sprog på. Går man semantisk til værks, vil man uvægerligt komme til at berøre nogle fundamentale træk ved menneskelig erkendelse. Den kognitive lingvistik kan siges at have taget konsekvensen af dette ved at indføre semantikken som den mest grundlæggende sprogdisciplin – vigtigere end syntaks og pragmatik. Dermed lægger den kognitive semantik som en sprogvidenskabelig disciplin sig i forlængelse af Noam Chomskys generative grammatik, der som den første gjorde også det empiriske studium af betydningsfænomener i faktisk forekommende sprog til et udpræget teoretisk studium. Her skal det også nævnes, at Lakoff har en fortid som chomskyaner, idet han var med til at formulere det – senere kuldsejlede – projekt om en 'generativ semantik'.

Vi har valgt at indkredse den kognitive semantik ved at anskue den som en position udviklet hos en række teoretiske hovedskikkelser, hvoraf vi bl.a. vil inddrage George Lakoff, Mark Johnson, Gilles Fauconnier, Ronald Langacker, Leonard Talmy, Per Aage Brandt, Georges Kleiber og Eleanor Rosch.

DEN KOGNITIVE SEMANTIKS OPSTÅEN

George Lakoff og Ronald Langacker lancerede teorien i Californien, hvor den udvikledes hen over slutningen af 70'erne og begyndelsen af 80'erne frem til i dag, hvor forskningen stadig pågår. I 1980 udkom *Metaphors We Live By* af George Lakoff & Mark Johnson, et værk, der med tiden er blevet en klassiker inden for den kognitive lingvistik. Det

endelige gennembrud kom i 1987 med udgivelsen af *Women, Fire, and Dangerous Things* af Lakoff, hvor en række centrale ideer udfoldes, bl.a. eksperientialismen, teorien om prototyperne og om basisniveauet og teorien om kognitive idealiserede modeller. I 1987 udkom også Mark Johnsons *The Body in the Mind*, hvor idéen om kropslig erfaring som grundlag for den menneskelige perception udfoldes, og samme år udkom endvidere *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. I: *Theoretical Prerequisites* af Ronald Langacker. Her præsenteres principperne for en kognitiv opfattelse af grammatik, hvorefter han i *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. II: *Descriptive Application* fra 1991 viser, hvordan disse principper fremtræder i ordklasserne og syntaksen.

Til en overordnet fremstilling af den kognitive semantik egner filosofen Mark Johnsons artikel "Filosofiske implikationer af kognitiv semantik" fra 1993 sig godt, idet den var ment som et slags programskrift. Han præsenterer heri en samlet karakteristik af de grundlæggende sprogfilosofiske antagelser i den kognitivistiske tilgang til semantikken. Også Lakoffs hovedværk *Women, Fire, and Dangerous Things* fra 1987 er bygget op som et slags programskrift, hvori det indgår som en væsentlig del, at der er tale om et brud med det, han kalder en metafysisk objektivisme. Ifølge Lakoff *konstrueres* betydninger, og semantikens opgave er at angive konstruktionsprincipperne. At betragte disse konstruktionsprincipper som logiske principper ville være at behandle dem som formaliserbare på en rent ydre måde. Ifølge Lakoffs egen forståelse er sproget et aktivt redskab, der ureducerbart indeholder betydning og strukturerer verden. Hans hovedtese består i at fundere sproget i den menneskelige krop og den deraf udspringende menneskelige forestillings- eller indbildningsverden, idet de forskellige basale former i sproget ikke er logiske, men i stedet bør afledes af, hvorledes den menneskelige krop interagerer med verden.

En opgave for sprogvidenskaben bliver da, ifølge Lakoff, at basere udsagn legemligt for dermed at pege på disse altid allerede betydningsbærende elementer. I embodiment-tanken ligger først og fremmest, at vi har nogle kinæstetiske (funderet i kroppen som bevægelsescentrum) billedskemaer, som er en måde at forstå genstande direkte i begreber fra den fysiske kropserfaring. Vi forstår i op-ned, i forbindelser (link), i indre-ydre (container), orienteret bevægelse (kaldet kilde-vej-mål) og mange flere. Disse grundlæggende former for kropslig organisering i

rumtid udgør et slags materialistisk fundament for semantikken. Når vi forstår noget, bringer vi med andre ord disse skemaer i anvendelse på en strukturerende måde. En afgørende konsekvens af denne type sprogvidenskab bliver, at den bringer sig selv i kontakt med en række andre epistemologiske spørgsmål. Sproget bliver nemlig en del af det generelle sæt af redskaber, hvormed mennesker erkender, genkender, konstruerer, perciperer, forstår og misforstår deres omverden. Semantikken ophører med andre ord med at være et biprodukt af logikken og antager en helt anderledes central placering sammen med psykologiens teorier om perception, sammen med filosofiens bud på tænkning og videnskab og med sociologiens bud på social handlen, idet sproget ses som en omfattende kognitiv kompetence.

Det kropslige fundament for sproget er ikke biologisk entydigt, men socialt formet. Det vil sige, at det, vi arvemæssigt har med os som kropsvæsener, bliver påvirket af miljøet og dermed af den kultur og de mennesker, vi er omgivet af. Påvirkningen begynder allerede i fosterstadiet. Tanken om embodiment rummer ideen om, at vores kategorier, eller hvad Lakoff i forlængelse af Eleanor Rosch kalder begreber fra basisniveauet (basic level concepts), er bestemt af samspillet mellem mennesket og dets omgivelser. Når vi taler om katte og løver og biler på basisniveauet og ikke om fx rovdyr (på det supraordinerede niveau) og blå Daimlere (på det subordinerede niveau), har det at gøre med, at vores kategoriserede genstande fra basisniveauet er dem, vi mennesker har lettest ved at genkende. Det er genstande, over for hvilke vi har specifikke handlingsmønstre, ligesom det er de objekter, der ontogenetisk genkendes først.

Relationerne mellem menneskets sprog, dets selvforståelse og dets verdensopfattelse afdækkes ved at undgå at se sproget som et lukket system. Man ønsker at se det i sammenhæng med menneskets tænkning og erkendelse generelt. Kognitiv semantik hviler samtidig på en idé om eksperientialisme, som står i et modsætningsforhold til objektivismen². I eksperientialismen mener man, at tænkningens processer beror på et globalt system af konceptualisering. Systemet er globalt, fordi de strukturer, som er grundlaget for vores konceptuelle systemer, opstår ud fra de erfaringer, mennesker gør med deres krop over hele kloden. Menneskets konceptualisering opstår i vores perception af os selv og af omverdenen, kroppens bevægelser og i den kropslige og sociale er-

faring. Tænkningen er mere end blot summen af de betydningsenheder, der optræder – hos Leonard Talmy formuleret som det, at sætningens betydning er *mere* end summen af de tilstedeværende leds semantiske indhold³. I tænkningen er vi med andre ord opfindsomme eller skabende, idet vi har kapacitet til en form for abstrakt tænkning, der rækker ud over vore kropslige erfaringer. Men menneskets krop er en vigtig faktor i betydningsdannelsen og i erkendelsen. Vi er i stand til at få mening i en kommunikationssituation, fordi den konceptualisering, der foregår i tænkningen, er noget, vi har fælles med vore samtalepartnere, forstået som en række kropslige, globale fælles referencepunkter.

Som en oversigt over det teoretiske grundlag for den kognitive semantik kan følgende fire grundholdninger opstilles:

- Studiet af sproget kan ikke adskilles fra dets kognitive og kommunikative funktion, hvilket fordrer at man fokuserer på *sprogbrugen*.
- Kategorisering ses som en mental organiseringsproces, hvor informationerne ordnes i strukturer dannet ud fra prototyper. Kategorierne opfattes ikke som skarpt adskilte, men som områder af betydning samlet omkring en prototypisk kerne som betydningselementerne forholder sig til. Vi skal komme nærmere ind på dette længere fremme i artiklen.
- Sproget har en iboende symbolsk karakter, hvorfor dets vigtigste funktion er *at betyde*. Derfor kan man ikke adskille den grammatiske komponent fra den semantiske; grammatik udgør ikke et formelt og selvstændigt niveau i sproget, men er derimod selv symbolsk og betydende. Grammatik beror altså på struktureringen og symboliseringen af det semantiske indhold. Således er *betydningen* et fundamentalt koncept og ikke en afledning i den grammatiske analyse.
- Sproget er karakteriseret ved at være dynamisk, hvilket implikerer en udviskning af grænserne mellem de forskellige niveauer i sproget (mellem semantik og pragmatik, semantik og grammatik, grammatik og ordforråd). Den dynamiske karakter implicerer endvidere, at grammatik er en størrelse i stadig udvikling, et kompleks af kognitive processer som fortløbende udgøres, opretholdes og modificeres af den måde, sproget bliver brugt på (Josep Cuenca & Hilferty 1999: 19).

I forlængelse af denne opdeling i hovedteser kan man pege på følgende centrale forskningsområder inden for den kognitive semantik: Teorien om prototyperne og teorien om basisniveauet, teorien om metaforer, teorien om mentale rum og 'blending' og teorien om billedskemaer (image schemas), hvorunder vi har valgt at belyse teorien om kraftdynamik.

TEORIEN OM PROTOTYPERNE OG TEORIEN OM BASISNIVEAUET

Udforskningen af de mentale kategoriseringsprocesser har i dele af den kognitive lingvistik taget form af en teori om prototyper som udgangspunktet for struktureringen af de mentale kategorier. Prototyperbegrebet stammer fra den strukturelle semantik hos A. J. Greimas (1966) og dækker over opfattelsen af kategorier eller begreber som en kerne af typiske tilfælde og med en periferi af tilfælde, der har familielighed med kernen. I teorien om prototyperne gør den kognitive lingvistik op med den klassiske mængdeteoretiske definition af kategorierne som skarpt adskilte grupper af enheder, som besidder de træk, der er nødvendige og tilstrækkelige for at tilhøre den pågældende kategori (Kleiber 1995).

Der findes flere versioner af prototypeteorien. I den oprindelige version af teorien forklarer man kategorierne som grupperinger af medlemmer rundt om en "prototype" (i denne terminologi skal prototypen opfattes som det eksemplar af kategorien, der er mest prototypisk for denne, og ikke som det første eksemplar i en ny produktion af en serie). Man opfatter med andre ord kategorierne som radiale strukturer, hvor det enkelte medlem af kategorien opfattes i forhold til, hvordan det relaterer sig til kategoriens referencepunkt. Et element i en kategori opfattes med andre ord i forhold til hvor mange træk, det har til fælles med prototypen. På den måde ses kategoriernes grænser ikke som klare og skarpe, men som diffuse – en idé, der muliggør, at et element kan befinde sig i et grænseområde mellem to eller flere kategorier (Rosch 1975). Andre er kommet frem til, at det kan være vanskeligt at afgøre, hvilket specifikt element, der er det mest prototypiske ved en kategori. Kleiber (1995) udfolder de problemer, der er opstået undervejs i udviklingen af teorien om prototyperne, og han foreslår derefter en vej mod en ny, revideret prototypeteori. I den nye version

har de enkelte elementer i kategorien ikke nødvendigvis ét træk til fælles, der forbinder dem alle. I stedet er de forbundne via associationsbånd fra et element til det næste, til det næste, etc. Her er der ikke tale om et enkelt prototypisk element centralt placeret i kategorien, men om den såkaldte "effekt af prototypicitet".⁴ Kategorierne struktureres af "kognitive idealiserede modeller", som er nogle strukturelle helheder, hvormed vi organiserer vores viden om verden, og her skal man holde sig for øje, at disse modeller opstår ud fra en kulturel ramme. Fillmore (1982) giver som eksempel begrebet 'ungkarl', som defineres ud fra en model, i hvilken ægteskabet er monogamt, at det indgås i en bestemt alder etc. Dette eksempel er taget fra vestlig kultur, eftersom man i fx den arabiske kultur ikke kræver monogami i ægteskabet. Den idealiserede model tager ikke højde for specielle tilfælde som fx homoseksuelle, enker m.m. – der er altså en uoverensstemmelse mellem den kognitive idealiserede model (af Lakoff (1987) kaldet ICM – Idealized Cognitive Model) og virkeligheden – men modellen udgør en forståelsesramme, ud fra hvilken vi konkret organiserer vores opfattelse af forskellige kategorier.

Til teorien om prototyperne lægger sig teorien om basisniveauet, hvor idéen er, at kategorierne er ordnet hierarkisk i en vertikal struktur. Det såkaldte basisniveau indeholder begreber som fx 'hund', 'fugl', 'stol' m.fl., altså almindelige dagligdags ord. Kategorierne fra dette niveau identificeres umiddelbart perceptivt, og de er de første og mest naturlige former for kategorisering – børn på tre år kan kategorisere på dette niveau. Benævnelserne fra disse kategorier er de foretrukne, de svarer som regel til de korteste ord, og de er de mest almindelige ord i sprogbugen. Fx foretrækkes "Der sidder en *fugl* på taget" frem for "Der sidder et *dyr* på taget" eller "Der sidder en *rødkælk* på taget". Basisniveauet må skelnes fra det *supraordinerede niveau* og det *subordinerede niveau*. Det subordinerede eller underordnede niveau er det, hvor vi indplacerer ord som 'rødkælk', 'lænestol' m.fl., det vil sige ord, der mere specifikt angiver en defineret art eller type. Basisniveauet og det underordnede niveau har det til fælles, at de indeholder kategorier, der begribes ud fra en perceptiv gestalt. Det supraordinerede eller det overordnede niveau omfatter begreber som 'dyr', 'møbel', 'frugt' m.fl., og kategorierne på dette niveau har det til fælles, at de *ikke* kan begribes ud fra en fælles gestalt eller skabelon. Der findes eksempelvis ingen

generel skabelon for kategorien 'dyr', eller for kategorien 'møbel'; det gør der derimod for 'hund' og 'stol' fra basisniveauet, og for 'terrier' og 'lænestol' fra det underordnede niveau (Rosch et al. 1976).

Teorien om prototyperne har således undergået en gennemgribende udviklingsproces, mens teorien om basisniveauet i højere grad har fået lov at blive stående i sin oprindelige form. Begge teoridannelser udgør til stadighed referenceområder for den kognitive semantiks analyser og nye teorier inden for denne.

METAFORTEORIEN

Et andet område inden for den kognitive semantik beskæftiger sig med metaforer som kognitiv mekanisme af symbolsk art. Ifølge Lakoff & Johnson (1980) skal metaforen ikke blot forstås som et litterært stilistisk begreb, men derimod som en kognitiv mekanisme, som bruges til at formidle og forstå abstrakt information ud fra mere enkle, konkrete og velkendte koncepter. Metaforisk tænkning er ligesom prototyperne en måde at konceptualisere på, men en måde, der ikke så meget hviler på en rationel kategorisering som på en fantasibåren og følelsesmæssig strukturering. Bag en lang række dagligdags udtryk ligger en metaforisk struktur, ud fra hvilken vi forstår det sagte. I Lakoff og Johnsons terminologi er en metafor et *metaforisk koncept* (Lakoff & Johnson 1980: 6).

Metaforisk tænkning kommer til udtryk sprogligt i form af de metaforer vi benytter os af, fx når vi siger, at 'tid er penge', og i forlængelse af dette anvender udtryk som 'at investere tid i noget'. Pointen er, at selve erkendelsen er af metaforisk art, og i dette tilfælde trækker på det konceptuelle indhold i 'tid er penge'. Metaforisk tænkning foregår på den måde, at bestemte egenskaber ved et kognitivt domæne overføres til et andet og udtrykkes med termer fra dette. "The essence of metaphor is understanding and experiencing one kind of thing in terms of another" (Lakoff & Johnson 1980: 5).

Lakoff og Johnson opererer ligeledes med konceptuelle metonymier. Metonymien ligner metaforen, da begge udgør processer, hvor der etableres forbindelse mellem forskellige elementer. Men i metonymien er det ikke elementer fra to *forskellige* domæner, der forbindes, men derimod elementer fra to forskellige steder i det *samme* domæne. Et ele-

ment i domænet repræsenterer altså et andet element. (Et eksempel på en konceptuel metonymi kan være HELHED FOR DEL⁵, hvor man fx nævner et land i stedet for dets ledere eller dets militær: ”Præsident Saddam Hussein kan meget vel have vurderet at verdensopinionen ville have bakket op om USA, hvis Irak havde benyttet den slags våben”⁶).

Den kognitive semantik antager på denne måde, at metaforer overfører komplekse begrebslige strukturer mellem forskellige erfaringsområder. Dermed antages det – ligesom allerede I. A. Richards gjorde det i 1936⁷ – at metaforen er sprogets normale måde at arbejde på. Dermed fjerner den kognitive semantik sig mest muligt fra en forståelse af metaforer som stilfigurer og beskriver i stedet metaforbrug som en mental proces. Det sker som et resultat af, at man ikke ønsker at skelne mellem perception, handling og forståelse. Metaforer er i den forstand måder at tænke på eller mere præcist måder at være i live på og måder at fungere i verden på.

Ingen af de metaforer, Lakoff og Johnson gennemgår i deres bog, er rene stilfigurer. For alle metaforernes vedkommende gælder det at de udtrykkes som ‘x er y’. Det interessante ved metaforerne er dette ‘er’ – det forbindende led mellem to forskellige domæner eller regioner. I dette ‘er’ ligger nemlig svaret på, hvori det erfaringsmæssige eller den kropslige basis for metaforen består. Dette ‘er’ vil altid være “a shorthand for some set of experiences on which the metaphor is based and in terms of which we understand it” (Lakoff & Johnson 1980: 20). Et eksempel hentet fra Lakoff og Johnson kan bruges til at belyse dette yderligere. I den præpositionelle og adverbielle brug af ‘up’ indikeres en vertikalitet, men det betyder noget vidt forskelligt alt efter, hvilken type erfaring af vertikaliteten, der er tale om. I metaforen MORE IS UP og LESS IS DOWN står ‘is’ for en erkendelsesmæssig sammentrækning af erfaringen af, at når vi tilføjer mere af en substans, fx mælk i et glas, så vil overfladen hæve sig, eller der sker en bevægelse opad. Denne type erfaring viser sig, når vi fx taler om, at vores indkomst går op ét år og ned et andet, ligesom den kommer til udtryk, når vi fx taler om et højt antal arbejdsløse.

Den fysiske basis for brugen af metaforer, hvori ‘op’ indgår, er en anden i fænomener som at vi fx går oprejst eller holder os ranke, når vi er godt tilpas, mens vi går mere krumbøjet eller nedbøjet, når vi er triste. Denne fysiske basis viser sig i, at man er ‘nede’ eller ‘oppe’

humørmæssigt. Ud fra disse erfaringer sker der en strukturering, som med Lakoffs og Johnsons ord kan udtrykkes med metaforen HEALTH AND LIFE ARE UP; SICKNESS AND DEATH ARE DOWN. Som eksempler anføres: "He's at the peak of health. Lazarus rose from the dead. He's in top shape. As to his health, he's way up there. He fell ill. He's sinking fast. He came down with the flu. His health is declining. He dropped dead." (Lakoff & Johnson 1980: 15).

MORE IS UP og LIFE IS UP er igen anderledes end UNKNOWN IS UP og KNOWN IS DOWN, som findes i de engelske udtryk som "That's up in the air" og i "The matter is settled". I dette tilfælde er vertikaliteten til stede på den måde, at noget er uhåndterligt og uforståeligt, så længe det befinder sig uden for vort greb, idet vi ikke kan komme til at overskue det eller studere det nøjere. Når vi holder det i hånden og får et fast greb om det, kan vi lære det at kende. Denne erfaring kender vi også fra fx boldspil.

I et forsøg på at systematisere taler Lakoff og Johnson om metaforer på mere eller mindre abstrakte niveauer. Det mest almene niveau er det allerede berørte, hvor man kan tale om inde-ude, oppe-nede, kilde-vej-mål som de overordnede skemaer. Disse kaldes de ontologiske metaforer og orienteringsmetaforer. På et mere konkret udfoldet plan findes metaforer som 'ARGUMENTATION ER KRIG' eller 'DET MENNESKELIGE INTELLEKT ER EN MASKINE', der fungerer som det, Lakoff og Johnson vælger at kalde strukturelle metaforer. De strukturelle metaforer er de mest oplagte og brugbare redskaber for en analyse: "[W]e can elaborate spatialization metaphors in much more specific terms. This allows us not only to elaborate a concept (like the MIND) in considerable detail but also to find appropriate means for highlighting some aspects of it and hiding others. Structural metaphors (such as RATIONAL ARGUMENT IS WAR) provide the richest source of such elaboration." (Lakoff & Johnson 1980: 61). ARGUMENTATION ER KRIG er et eksempel på en strukturerende metafor, som ganske vist har sin basis i kropslig eller fysisk erfaring, men hvor denne basis kun indirekte er til stede. Betingelsen for, at områder som krig og argumentation kan forbindes, er således, at rationel argumentation ligner dagligdags argumentation med dens kneb, bebrejdelser og beskyldninger. Vores forhold til argumentationen hviler på en forståelse med rødder i vores erfaringer med kropsligt at parere

for at forsvare os mod stød og slag. Vi kender med andre ord til det at brydes kropsligt og de angrebs- og forsvarspositioner, som hører med til kampen.

Det er selve denne overførsel af et billedskema, som kaldes en metaforisk proces. Forstår man metaforen som en slags billedlig forståelse, der gør brug af overførsel fra et område til et andet, fastholder man i en vis forstand betydningerne som placeret inden for bestemte mentale rum ("mental spaces"), men på dette punkt er der en forskel i anskuelsen de kognitive lingvister imellem, således at man som Fauconnier (1994) vil kunne tale om metaforen som en slags sproglig figur, der overfører betydning fra et domæne til et andet, eller at man med Lakoff og Johnson forstår metafor i en mere omfattende forstand og dermed vil kunne beskrive metaforbrug ud fra et fysisk (neurofysiologisk eller neuralt) grundlag, sådan som de fremstiller det i *Philosophy in the Flesh* (1999). Heri foretager Lakoff og Johnson en ganske tæt sammenknytning af menneskets tænkning og kropslighed. Til at illustrere idéen tager de som eksempel menneskets øje eller synssans (Lakoff & Johnson, 1999: 18): Menneskets øje har 100 millioner lysfølsomme celler, men kun ca. 1 million fibre, der fører fra øjet til hjernen. Derfor må hver fiber kategorisere information fra omkring 100 celler. Neural eller nervemæssig kategorisering af den art foregår på alle hjernens niveauer, og det er dette menneskelige kategoriseringssystem, der konstituerer fundamentet for hele vores tænkning og erkendelse. Når vi udtrykker os i metaforer, strukturerer vi derfor vores tanker og udsagn ud fra nervesystemets processer, og det er grundlæggende den samme mekanisme, der er på spil, når vi opererer med billedskemaer som fx frames⁸, baner, beholdere, kraftdynamiske mønstre mm. Hele det menneskelige tankeapparat er i sin grundlæggende struktur metaforisk.

På den måde knytter Lakoff og Johnson den kognitive psykologiske viden om menneskets kategoriseringsprocesser sammen med naturvidenskabelige data om de processer, der er i spil i nervesystemets udvælgelse af information. Man kan dermed se deres teori som et forsøg på at koble naturvidenskab sammen med kognitiv videnskab, og som en søgen efter en argumentation, der hviler på naturvidenskabelige data, for ad den vej at belyse menneskets kognitive processer.

TEORIEN OM DE MENTALE RUM OG BLENDINGTEORIEN

Ifølge Gilles Fauconnier (1994) er der en forbindelse mellem sproglige udtryk og aktiveringen af kognitive domæner kaldet mentale rum. Disse domæner er ikke en del af sproget selv, men mentale strukturer gennem hvilke dagligsprogets systematik lader sig begribe. Fauconnier giver en række eksempler på, hvordan forbindelser opstår mellem elementer i mentale rum. Et af dem er metonymien "*Plato is on the top shelf*" (Fauconnier 1994: 4). Der dannes her en mental forbindelse mellem forfattere og deres bøger, således at vi identificerer bøgerne ved deres forfattere. Forfatterne er *afsættet* i forbindelsen, og bøgerne er *målet*. Konstruktionen af denne forbindelse kaldes ID-princippet (Identificeringsprincippet)⁹. Da vi kan identificere målet ud fra dets afsæt, kan afsættet være antecedent for anaforiske pronominer i den efterfølgende sætning. Eksempelvis: "*Plato is on the top shelf. It is bound in leather*" (Fauconnier 1994: 5). Mentale rum konstrueres af "space-builders"¹⁰; det kan være præpositionsforbindelser (fx "*In Len's picture, in John's mind, in 1929, at the factory, from her point of view etc.*" (Fauconnier 1994: 17), konjunktionsforbindelser, subjekt-verbum-kombinationer eller ledsætninger; sidstnævnte udtrykker sædvanligvis forbindelser mellem elementerne i de mentale rum. Rumskabere (space-builders) er den gruppe af sproglige udtryk, der aktiverer et mentalt rum hos den, der afsender eller modtager et udsagn. I sætningen "*In Len's picture, a witch is riding a unicorn*" (Fauconnier 1994: 19) er præpositionsforbindelsen "*In Len's picture*" space-builder. Nominalgruppen "*a witch*" etablerer et element *w* i det mentale rum. Den anden nominalgruppe "*a unicorn*" etablerer et nyt element *u* i det mentale rum. Verbalet indikerer (blandt andet), at der er en relation mellem *w* og *u*. Den ubestemte artikel er en faktor, der meget eksplicit introducerer nye elementer i de mentale rum, sådan som Fauconnier påpeger det i eksemplet (Fauconnier 1994: 19).

Et interessant aspekt ved space-builder-funktionen er det forhold, at en betingelsesledsætning fungerer som space-builder (Fauconnier 1994: 31). I nærværende teori bliver denne ledsætning *forudsætningen* for hovedsætningens realisering. Dermed optræder ledsætningen – rent kognitivt – som *overordnet* i forhold til hovedsætningen, mens ledsætningen – grammatisk set – er *underordnet* i forhold til hovedsætningen. Den kognitive synsvinkel står her i modsætning til den traditionelle

grammatiske opfattelse. Det vil føre for vidt her at komme ind på, hvad det implicerer; derfor holder vi os til at konstatere modsætningsforholdet og antyder blot i hvilken retning en kritik af dette kunne gå: Selv om Lakoff indirekte hævder, at den kognitive lingvistik er en samling af "selvindlysende sandheder", og selv om teorien har en høj grad af plausibilitet, kan den stadig siges at mangle et bud på, *hvordan* vi aktiverer de mentale rum, og *hvordan* forbindelserne mellem elementer og mentale rum præcist opstår. Denne mangel indrømmer Fauconnier også, men han henfører det under de tekniske problemer: "In spite of some success in uncovering principles at work, mental space connections remain mysterious in many respects. They are, for the time being, beyond the scope of either symbolic or connectionist computational techniques[...]" (Fauconnier 1997: 37).

Det seneste bud inden for den kognitive lingvistik på etableringen af forholdet mellem mentale rum kan siges at være indeholdt i de såkaldte "blending-teorier"¹¹. Den ene af disse teorier er en model bestående af (mindst) fire mentale rum, som eksemplificeres med "Historien om den buddistiske munk": En buddistmunk begynder en dag ved daggry at vandre op ad en bjergside, han når toppen ved solnedgang, mediterer på bjergtoppen i adskillige dage, hvorefter han en dag ved daggry begynder at vandre ned ad bjergsiden igen og når foden af bjerget ved solnedgang. Gåde: Er der et sted på stien som munken befinder sig på på det samme tidspunkt af dagen på de to forskellige vandring? (Fauconnier & Turner 2002: 39). Fauconnier og Turner "trækker" historien lidt videre: I stedet for at forestille os, at munken går op den ene dag og ned den anden, skal vi tænke os, at han foretager begge rejser på samme tid. Når vi gør det, vil der være et sted på stien, hvor han "møder sig selv". Historien indsættes i modellen på den måde, at munken, der vandrer op ad bjerget, kommer i "Input space 1" (herefter: *rum 1*), og munken, der vandrer ned ad bjerget, kommer i "Input space 2" (herefter: *rum 2*). Vi kan let se, hvordan de to rum modsvarer hinanden: Bjergsiden i rum 1 svarer til bjergsiden i rum 2. Rejsen op ad bjerget i rum 1 svarer til rejsen ned ad bjerget i rum 2. Munken, der går opad i rum 1, svarer til munken, der går nedad i rum 2. Dagen for rejsen opad svarer til dagen for rejsen nedad. Overensstemmelserne mellem de to rum etableres med "cross-space mapping"¹². Denne aktivitet forbinder bjergside, individ, der bevæger sig, rejsedag og be-

vægelse i uspecificeret retning i rum 1 med de tilsvarende elementer i rum 2. Ud fra denne cross-space mapping etableres et generisk rum. Dette rum indeholder alle de elementer fra rum 1 og rum 2, som disse har til fælles: Et individ, der bevæger sig, og dets position, en sti, der forbinder bjergtoppen med bjergets fod, en rejsedag og bevægelse i en uspecificeret retning. Det fjerde rum er det "blendede" rum (kaldet "blend'et"). Hver af bjergsiderne i rum 1 og rum 2 overføres til det blendede rum og fusionerer til at være én bjergside. De to rejsedage i rum 1 og rum 2 overføres til det blendede rum og fusionerer til én dag. Men individets bevægelse og forskellige position kan ikke fusionere, så det blendede rum *indeholder* blot på abstrakt vis begge retninger og alle positioner (Fauconnier & Turner 2002: 39-43). Ud fra det blendede rum opstår der en betydningsstruktur ("emergent structure"), som ikke findes fuldt ud i nogen af de andre rum. Det er denne "emergent structure", der gør det muligt for os at forestille os, at munken møder sig selv. Hele systemet med forbindelserne ("the mappings") mellem de forskellige mentale rum udgør et konceptuelt integrationsnetværk (Fauconnier & Turner 2002: 42-47). Eksemplet med munken kan synes lidt for eksotisk til at illustrere en model, man mener gælder for hverdagssprog, men den anskueliggør teorien på koncentreret vis (Fauconnier & Turner 2002: 50).

Per Aage Brandt har i forlængelse af Sweetser og Oakley givet et dansk bidrag til forskningen i forholdet mellem mentale rum; et bidrag som han skitserer i bogen *Kognitiv semiotik* (2003). I Brandts blending-model, som har seks rum, indgår konteksten omkring udsigelsessituationen som en basal faktor, idet et givent udsagn i første omgang forstås ud fra et *basisrum*, som repræsenterer det sted, hvor udsigelsen foregår.

Eksemplet, han bruger, er : "En mand, Jensen, siger til mig: "Jeg befinder mig i mit livs største krise; jeg er fuldstændig kørt fast [...]" (Brandt 2003: 75). Udsagnet udtrykker den konceptuelle metafor LIVET ER EN REJSE, og basisrummet for udsagnet er den stue, samtalepartnerne befinder sig i.

Det sproglige udsagn aktiverer et mentalt billede, en mental præsentation, indikeret ved et *præsentationsrum*, hvori billedet af livet som en rejse fremtræder, og dette rum er igen forbundet med et *referencerum*, som er dét, Jensen bruger, idet han henviser til sit livs største krise. Mellem disse to rum er der et antal forbindelser, *mappings*. De

mappings, der sker mellem præsentationsrummet og referencerummet, samles i et såkaldt *Blended Space 1*. Modellen inddrager det kommunikative aspekt i situationen ved at etablere samtalepartneren i et *relevansrum*, der er tilknyttet *Blended Space 1*. Det er jo i selve tale- eller kommunikationssituationen, at den fulde mening med udsagnet opstår. Udsigeren kalder på hjælp fra samtalepartneren, og det er denne kommunikative handling, der opstår i forbindelsen mellem relevansrummet og *Blended Space 1*. Disse to sidstnævnte rum aktiverer et *Blended Space 2*, og heri indgår dermed hele talesituationens udsagn, som føres tilbage til basisrummet, det vil sige at alle betydningerne samles og fremstår sådan som de opleves i talesituationen eller mere konkret i den stue, hvor samtalen foregår.

Mens Fauconnier & Turners model altså søger en udforskning af det rent semantiske indhold i et udsagn, er Brandts model snarere en form for pragmatisk bud på, hvordan betydning opstår i en talesituation, og dermed hvilke konsekvenser betydningen har for de implicerede samtalepartnere.

Generelt for blendingteoriene kan det siges, at de implicerer brugen af en model, der beskriver flere mentale områder aktiveret i et netværk af ubevidste mentale, kognitive processer. Mens metafor-teorien oprindeligt søgte at analysere mange former for sproglige udsagn, er udviklingen inden for blendingteoriene gået i retning af at opstille en hypotese om sproglig betydningsdannelse, som man herefter søger at påvise ved at anvende den på en afgrænset række af eksempler.

TEORIEN OM KRAFTDYNAMIK

Som eksempel på en teori, der søger at afdække nogle af de former for billedskemaer, vi bruger til at strukturere vores udsagn, har vi valgt at belyse Leonard Talmys teori om kraftdynamik. Kraftdynamiske begreber blev for første gang anvendt systematisk på sprogets betydningsorganisering i 1976 af Talmy og siden udfoldet yderligere i 1981 og 1988/2000.¹³

Kraftdynamik er en term, som beskriver den måde, hvorpå enheder interagerer i relation til givne kræfter. Enhedernes aktion kan eksempelvis udtrykke udøvelse af kraft, modstand mod denne, overvindelse af en evt. modstand, blokering af kraftudøvelse og fjernelse af bloke-

ring af kraft. Ifølge Talmy (2000: 409-410) har begrebet kraftdynamik en strukturerende funktion på alle sprogets niveauer; det er et grundlæggende begrebssystem, som kan siges at være gældende for hele det konceptuelle materiale, som har med kræfters interaktion at gøre. I sproget udvides de fysiske kraftbegreber, så de også dækker psykiske og sociale interaktioner. Kraftdynamiske mønstre gør sig gældende i sprogets leksikalske organisering, bl.a. ved dannelsen af nye ord, og de kan redegøre for, hvordan diskursive faktorer styrer argumentation (Talmy 2000: 411). Kraftdynamiske mønstre udtrykkes gennem et antal grundlæggende distinktioner: Der er en enhed, *agonisten*, som er fokus for aktiviteten, og det essentielle er, om denne enhed er i stand til at manifestere sin kraft, eller om den overvindes af det andet kraftele-ment, *antagonisten*. Antagonisten vurderes efter den effekt den har på agonisten. Disse to kraftenheder har hver sin iboende *krafttendens*, og siden kræfterne er modsatrettede, er der et styrkeforhold, som sættes på prøve mellem de to. Sprogets proces udtrykker, at den ene enhed er i stand til at overvinde den anden med sin kraft, og i de sproglige udtryk er det forskelligt, om det er agonisten eller antagonisten, der "vinder". Den tilstand, der udtrykkes til slut, kaldes *resultanten*, og den kan enten være *handling* eller *hvile*.

Talmy giver (2000: 412) en række eksempler på hhv. kraftdynamisk neutrale udsagn og udsagn, hvor kraftdynamikken kommer tydeligt til udtryk. Udsagnet "The ball was rolling along the green" er neutralt, mens udsagnet "The ball kept (on) rolling along the green" udtrykker enten at agonisten (bolden) har en tendens til hvile, men at denne tendens overvindes af antagonisten (det kan være vinden), eller også at agonisten (bolden) har en tendens til bevægelse, som søges forhindret af antagonisten (fx højt græs), men som agonisten (bolden) overvin-der. Resultanten er handling. I det nævnte eksempel er det en rent fysisk kraft, der udtrykkes.

Et andet eksempel er det neutrale udsagn "John doesn't go out of the house" overfor det kraftdynamisk ladede udsagn "John can't go out of the house". Her forbindes en psykologisk kraft med en fysisk. John er agonisten, der ønsker at gå ud af huset (har en tendens til bevægelse). Men der er en uspecificeret antagonist (evt. en barriere), som har tendens til hvile, der forhindrer ham i det. I dette eksempel overvinder antagonisten agonisten, og resultanten bliver hvile.

I et eksempel med det neutrale udsagn "He didn't close the door" over for det kraftdynamiske udsagn "He refrained from closing the door" er det en intra-psykisk kraft, der udtrykkes. Set udefra er det den samme situation: en agents ikke-handling. Men i det kraftdynamiske udsagn ser vi en agonist (en indre kraft i "he"), der har en tendens til handling (at lukke døren). Men inden i "he" er der samtidig en antagonist (en kraft, der modarbejder tendensen til at lukke døren), og sidstnævnte "vinder", så resultanten bliver hvile.

Det næste eksempel viser ifølge Talmy, at en intra-psykisk kraft kan leksikaliseres: Det neutrale udsagn "She's polite to him" står over for det kraftdynamiske "She's civil to him". Ordet 'polite' er neutralt, mens ordet 'civil' udtrykker, at subjektet rummer en agonist, der har tendens til handlingen at være "impolite"; samtidig overvindes denne agonist af antagonist, der modarbejder ved at have tendens til hvile; antagonist forhindrer agonisten i dens tendens, som er at være "impolite" (Talmy 2000: 411). Som man kan se, rummer sproget altså både udsagn uden kraftdynamisk ladning og udsagn med en større eller mindre grad af kraftdynamisk ladning. Det vil sige, at sproglige udtryk veksler mellem at give udtryk for dynamik og give udtryk for *fravær* af dynamik.

SKEMAER I DEN KOGNITIVE SEMANTIK OG I KANTS KRITIK AF DEN RENE FORNUFT

I et opgør med det, der opfattes som en indbygget platonisme eller repræsentationstanke i den formelle semantik, formuleres der i den kognitive semantik en kantiansk forståelse af kategorier som menneskets eget produktive tilskud til erfaringen. Denne kantianske baggrund udfoldes klarest af Mark Johnson (Johnson 1993), der i forlængelse af Kant taler om metaforer som billedskemaer. Termen 'skema' er hentet i Kants transcendentalfilosofi og hører sammen med en anden teknisk term 'inddannelse', der betyder en form for mental etablering af et billede, der egner sig til en forståelse af det givne begreb. Kant slog fast, at begreber ikke uformidlet lader sig anvende på et konkret erfaringsmateriale sådan som dette materiale skaffes til veje gennem anskuelse, dvs. gennem den umiddelbare perception. Kant tænkte evnepsykologisk og mente, at der til billedannelsen hørte en evne, som han kaldte indbildningskraften. Denne skemaernes eller inddan-

nelsens 'evne' udgjorde således en 'brobygger' mellem anskuelse og begreb. Uden skemaet 'bord' kunne vi med andre ord aldrig forbinde begrebet bord med det konkrete indtryk af en plade på fire ben, som er givet for os i anskuelser. I denne inddannelse fungerer erindringen om visse eksemplariske erfaringer – her af borde – som en slags 'ledebånd' (Kant: 'Gängelband' (1956: B173)) for forstanden. På samme måde kan tanken om 'prototyper' siges at være formuleret i den kognitive semantik som tanken om, at det strukturerende element i sammenstillingen af domæner består af noget, der har en slags eksemplarisk karakter. Det eksemplariske bord er det bord, der naturligt træder frem som mest bordagtigt, når vi danner os et billede af et bord.

Trækker man dermed parallellen mellem Kant og den kognitive semantik lidt længere, end Johnson selv gør det, kunne man sige, at tanken om metaforer svarer til Kants tanke om skemaerne, og at prototyperne svarer til tanken om eksempler hos Kant.

Metaforteorien er dog samtidig formuleret som et opgør med intellektualismen hos Kant. Metaforer er netop noget, vi lever ud fra eller i kraft af, sådan som bogtitlen *Metaphors We Live By* også angiver. Johnson nævner i den ovenfor refererede artikel også slægtskabet med Ricœur, der i forlængelse af Merleau-Pontys fænomenologi har udviklet sin metaforteor i bogen *La Métaphore vive* fra 1975. Som illustration af tanken om metaforer skal vi tage kraft-begrebet, der er analyseret af Johnson (1993). Anskues denne som en levende metafor (ikke i modsætning til en død metafor, men som en metafor vi lever i kraft af, det vil sige som en metaforisk proces, der strukturerer vor erfaring) betyder det, at vi først og fremmest kender til kraft ud fra den oplevelse vi har, når vi erfarer modstand eller møder trægheden mellem krop og omverden – når vi med andre ord lægger kræfterne i eller handler på en kraftfuld måde, hvor vi møder naturkræfter i os selv eller i vore omgivelser.

Tusinder af gange hver dag erfarer vi naturkræfter, der virker på vore kroppe, eller vi uøver fysisk kraft på genstande i vore omgivelser. Vi føler vinden i ansigtet, baseball'en der rammer handsken, accelerationen når vi træder på speederen. Vi lægger energi i at gå op ad bakke, vi manipulerer redskaber for at forme og forandre genstande, og vi løfter vore børn op i armene. Vi har et meget basalt og meget komplekst spektrum af kropslige erfaringer af kraft,

og vi udvikler således en kompleks kropslig forståelse af de forskellige former for kræfters interaktion (fx sammenpresning, tiltrækning, stigende hastighed, faldende hastighed), der optræder på dette erfaringsmæssige, ikke-sproglige niveau. Dette er betydningens kropslighed, der udgør et semantisk grundlag for lingvistiske former, betydning og talehandlingernes struktur.

(Johnson 1993: 29)

Kraftskemaet kan siges at figurere i forestillingsevnen, og det bruges til at forstå et bredt spektrum af situationer som gensidigt forbundne på en dynamisk måde. Denne dynamik frembringes som en metaforisk proces. Det kan ses deraf, at vi jo faktisk kan opleve "kollegernes pres som en overvældende kraft" (Johnson 1993: 31), eller man kan opleve at være "tvunget af fornuftens kraft til at acceptere en eller anden teoretisk påstand" (ibid.). Her er der ikke tale om fysisk kraft eller om en overførsel af tanken om fysisk kraft på et ikke-fysisk eller åndeligt område – hvilket ville tale for en opfattelse af metaforer som sammenligning¹⁴ – men der er derimod tale om, at man ad en metaforisk specificeret rute baseret på kilde-vej-mål-billedskemaet kommer til at se en særlig metaforisk kraft – i dette tilfælde i brugen af fornuft. Selve kraften bliver da til som fornuften i dens metaforiske karakter. Metaforen optræder først i vor erfaring i og med den metaforiske udarbejdning af et billedskema til at forbinde de forskellige områder i erfaringen og i omstruktureringen af en given situation ud fra vor tolkning af den.

Kropslige aktiviteter er på deres side kildeområder for en systematisk billeddannelse af en mere abstrakt ræsonneren: "Kropslige handlinger som sansning, manøvrering, bevægelse, spisning og avling har for eksempel alle metaforiske modstykker i de mentale aktiviteter ræsonneren, kommunikerer, hukommelse og skabelse" (Johnson 1993: 32).

DEN KOGNITIVE SEMANTIK SOM EN 'TREDJE VEJ'

Den kognitive semantik placerer sig som allerede nævnt midt imellem to yderpunkter i forhold til en forståelse af forholdet mellem sprog og virkelighed. På den ene side mener man, at man bør undgå en objektivistisk forståelse af forholdet mellem sproglig konstruktion og virkeligheden. Objektivisme dækker her over den logiske semantiks opfattelse, at der findes et absolut eller apriorisk grundlag for sprog, vi-

den og normer. Der findes ikke et objektivt lag af betydning forud for selve konceptualiseringen af den. På den anden side er den kognitive semantik også betænkelig over for at kaste sig i armene på forsvarerne for objektivismens modsætning, nemlig den subjektivisme som findes i et dekonstruktivisk perspektiv på sprog, der "benægter grundlag af enhver art og som fører til ekstreme former for relativisme" (Johnson 1993: 28). Relativismen er således en fare, som kommer af, at man er blind for det faktum, at der findes semantiske strukturer, som er motiveret af træk ved den kropslige erfaring.

I et forsøg på at overkomme modsætningen mellem objektivisme og subjektivisme peges der i stedet på, at der er et slags objektivt indhold i den kropslige erfarings struktureringsmåde, men at dette indhold, samtidig med at det motiverer eller virker igangsættende for den sproglige konceptualisering, selv undergår en forandringsproces foranlediget af brugen af indbildningskraften eller forestillingsevnen. I indbildningskraftens udarbejdning af sproglige begreber sker der således hverken en restløs repræsentation af de kropslige erfaringsstrukturer eller en fri konstruktion på baggrund af fantasiens billeddannende kraft.

Den kognitive semantiks menneske- og sprogsyn skal derfor afslutningsvis beskrives som en form for aposteriorisk objektivisme – som et alternativ til en apriorisk objektivisme – og som en form for kropsligt og kulturelt funderet konstruktivisme – som alternativ til en subjektiverende relativisme. På den måde placerer den kognitive semantik sig mellem to fremherskende tendenser i humanvidenskaben – en apriorisk strukturalisme og en subjektiverende postmodernisme og relativisme.

Iben sønderup
Institut for Sprog og Erhvervskommunikation
Handelshøjskolen, Aarhus Universitet
E-mail: ibs@asb.Dk

Anne Marie Pahuus
Institut for Filosofi og Idéhistorie
Aarhus Universitet
E-mail: filamp@hum.au.dk

LITTERATUR

- Black, Max (1954-55): "Metaphor". *Proceedings of the Aristotelian Society*, vol. LV.
- Brandt, Per Aage (2003): "Kognitiv semiotik – et forskningsparadigme for humaniora". P. Bundgård, J. Egholm & M. Skov (red.): *Kognitiv semiotik*. Århus: P. Haase & Sønns Forlag. 59-90.
- Bundgård, Peer (2003): "Indledning". P. Bundgård, J. Egholm & M. Skov (red.): *Kognitiv semiotik*. Århus: P. Haase & Sønns Forlag. 11-58.
- Chomsky, Noam (1977): *Om sprog*. København: Gyldendal.
- Fauconnier, Gilles (1997): *Mappings in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, Gilles (1994): *Mental Spaces. Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, Gilles & Turner, Mark (2002): *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Fillmore, Charles (1976): "The need for a frame semantics within linguistics". H. Karlgren (ed.): *Statistical Methods in Linguistics* 12. 5-29.
- Fillmore, Charles (1982): "Towards a Descriptive Framework for Spatial Deixis". R.J. Jarvella & W. Klein (eds.): *Speech, Place and Action. Studies in Deixis and Related Topics*. Salesbury: John Wiley & Sons Ltd.
- Finneman, Niels Ole & Frederik Stjernfelt (1992): *Kognition og sprog*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Fogsgaard, Lene (2002): *Algunas perifrasis aspectuales del español*. Alicante: Publicaciones de la Universidad de Alicante.
- Greimas, A. J. (1966): *Sémantique structurale*. Paris: Larousse.
- Johnson, Mark (1993): "Filosofiske implikationer af kognitiv semantik". *KRITIK* 102, 1993. 27-42.
- Josep Cuenca, Maria & Hilferty, Joseph (1999): *Introducción a la lingüística cognitiva*. Barcelona: Editorial Ariel.
- Kant, Immanuel (1956): *Kritik der Reinen Vernunft*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Kleiber, Georges (1990): *La sémantique du prototype*. P.U.F.
- Kuhn, Thomas (1973): *Videnskabens revolutioner*. København: Fremad.
- Lakoff, George (2003): "Kognitiv semantik". P. Bundgård, J. Egholm & M. Skov (red.): *Kognitiv semiotik*. Århus: P. Haase & Sønns Forlag. 419-452.
- Lakoff, George (1991): "Metaphor and War: The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf". Artikel på internetadressen: http://lists.village.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Texts/Scholarly/Lakoff_Gulf_Metaphor_2.html.

- Lakoff, George & Johnson, Mark (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George (1987): *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald (1987): *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. I: *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald (1991): *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. II: *Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Merleau-Ponty, Maurice (1945): *Phénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard.
- Piaget, Jean (1971): *Barnets psykiske udvikling*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Piaget, Jean (1973): *Intelligensens psykologi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Richards, I. A. (1936): *The Philosophy of Rhetoric*. London: Oxford University Press.
- Ricoeur, Paul (1975): *La métaphore vive*. Paris: Seuil.
- Rosch, Eleanor (1975): "Cognitive Reference Points". *Cognitive Psychology* 7. 532-547.
- Rosch, Eleanor et al. (1976): "Basic Objects in Natural Categories". *Cognitive Psychology* 8. 382-436.
- Talmy, Leonard (2000): *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge: MIT Press.
- Ungerer, F. & Schmid, H.J. (1996): *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Essex: Addison Wesley Longman Limited.
- Wittgenstein, Ludwig (1971): *Filosofiske undersøgelser*. København: Munksgaard.

NOTER:

1. Piaget, Jean: *Barnets psykiske udvikling*. Hans Reitzels Forlag. Kbh., 1971 (opr. udg. 1947) samt *Intelligensens psykologi*. Hans Reitzels Forlag. Kbh., 1973 (opr. udg. 1964).
2. I det objektivistiske paradigme mener man, at tænkningen er en mekanisk manipulation af abstrakte symboler, som tilføres betydning i en direkte udveksling med den omgivende verden. Det menneskelige sind er et spejl af naturen. Tænkningen er abstrakt og uafhængig af menneskekroppens begrænsninger, den er atomistisk og kan opløses i de symboler, der bruges til dannelsen af komplekse enheder af betydning. Tænkningen er logisk og kan formaliseres til generelle principper, ligesom man ser det i matematik. Men Lakoff siger: "Den objektivistiske metafysik er ikke en samling af selvindlysende sandheder: Den er en teori om virkelighedens natur. Det er ikke kun en falsificerbar teori, det er også en falsk teori" (Lakoff 2003: 419).
3. Eksempelvis er præpositioner mere end blot tegn på en relation mellem to genstande, de er markører for specifikke konceptuelle egenskaber ved genstande, egenskaber, der ud fra den anvendte præposition opfattes skematisk. Præpositionen

'i' signalerer fx idéen om at den ene omtalte genstand i sætningen har et volumen. De enkelte præpositioner signalerer ikke mål eller størrelsesforhold, den samme præposition anvendes ved fx 'i siloen', 'i fingerbøllet' (Bundgård 2003, s. 33-35). Præpositionen 'i' signalerer altså alene forestillingen om en fokusering på *noget*, en mængde eller en genstand, der er omgivet af *noget andet*, som kan være hvad som helst.

4. Idéen er taget fra Ludwig Wittgensteins fremstilling af kategorierne som diffuse og kontingente, baseret på et princip om "familielighed". I sin bog *Filosofiske undersøgelser* gør han op med den aristoteliske tradition, hvor kategorierne ansues som skarpt adskilte og absolutte (Wittgenstein, 1971).
5. Denne form for metonymi er en *synekdoke*.
6. Jyllandsposten d. 13. april 2003, 1. sektion s. 8 (vores kursivering).
7. Se *The Philosophy of Rhetoric* (I. A. Richards 1936).
8. En *frame* er en form for konceptuel ramme, ud fra hvilken vi opfatter en handling, og idéen blev introduceret af Fillmore i 1976 (se litteraturliste) som forslag til en semantisk analyse af verberne. Siden er *frame*-teorien blevet videreudviklet af bl.a. Langacker og Talmy, og en god fremstilling af forskningen inden for dette felt kan ses i Ungerer & Schmid 1996.
9. I *Mappings in Thought and Language* (Fauconnier 1997: 41) bliver det kaldt "Access Principle".
10. Vi bibeholder den engelske term.
11. Vi bibeholder de engelske termer "blend" og "blending".
12. Vi bibeholder den engelske term. Ordet "mapping" betyder 'give betydning' eller 'gøre aktuel'. Der sker altså en aktualisering af betydning ved iagttagelsen af overensstemmelser, der "krydser" mellem to mentale rum. "Mapping" bruges i kognitiv semantik som term for, hvad man kan kalde 'overførsel' fra et mentalt område til et andet.
13. Talmy: "Semantic Causative Types" i: *Syntax and Semantics*, vol. 6. Academic Press. Berkeley, 1976. I 1981 holdt Talmy et foredrag, "Force Dynamics" ved konferencen *Language and Mental Imagery*, ved University of California (*Kognitiv semiotik*, Talmy, s. 329 og bibliografi, s. 616). I 1988 publiceredes artiklen "Force Dynamics in Language and Cognition" i *Cognitive Science*. Siden blev artiklen genoptrykt i *Toward a Cognitive Semantics* (Talmy 2000); det er denne udgave vi refererer til her.
14. En sådan sammenligningsteori om metaforer kan man se beskrevet hos bl.a. Max Black i artiklen "Metaphor" fra *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. LV, 1954-55.